

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

УДК 37.013:811.11

МЕТА І ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ АНГЛОМОВНИХ РЕЦЕПТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Ковальчук О. С.

Національний університет харчових технологій

Анотація. У статті висвітлено мету формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій. Розкрито поняття іншомовної комунікативної компетентності та складники англомовних рецептивних комунікативних компетентностей інженера-технолога харчової промисловості: лінгвістична, лінгвосоціокультурна, прагматична та професійна компетентності. Розглянуто сучасні підходи до визначення змісту навчання англійської мови для професійного спілкування, котрий характеризується предметним та процесуальним аспектами. Конкретизовано зміст формування у майбутніх фахівців з харчових технологій англомовних рецептивних комунікативних компетентностей на основі аналізу Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, Програми з англійської мови для професійного спілкування, освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напрямку “Харчові технології та інженерія”, а також анкетування 200 фахівців, котрі працюють у сфері харчової промисловості у провідних науково-освітніх закладах та підприємствах України.

Ключові слова: зміст навчання, іншомовна комунікативна компетентність, англомовні рецептивні комунікативні компетентності, читання, аудіювання, харчові технології.

Ковальчук О. С. Национальный университет пищевых технологий

Цель и содержание формирования у будущих специалистов по пищевым технологиям англоязычных рецептивных коммуникативных компетентностей

Аннотация. В статье освещена цель формирования англоязычных рецептивных коммуникативных компетентностей у будущих специалистов по пищевым технологиям. Раскрыто понятие иноязычной коммуникативной компетентности и составляющие англоязычных рецептивных коммуникативных компетентностей инженера-технолога пищевого производства: лингвистическая, социолингвистическая, прагматическая и профессиональная компетентности. Рассмотрены современные подходы к определению содержания обучения английскому языку для профессионального общения, который характеризуется предметным и процессуальным аспектами. Конкретизировано содержание формирования у будущих специалистов по пищевым технологиям англоязычных рецептивных коммуникативных компетентностей на основе анализа Общеєвропейских компетенций владения иностранным языком, Программы по английскому языку для профессионального общения, образовательно-квалификационной характеристики, образовательно-профессиональной программы подготовки бакалавров направления “Пищевые технологии и инженерия”, а также анкетирования 200 специалистов, работающих в сфере пищевой промышленности в ведущих научно-образовательных учреждениях и предприятиях Украины.

Ключевые слова: содержание обучения, иноязычная коммуникативная компетентность, англоязычные рецептивные коммуникативные компетентности, чтение, аудирование, пищевые технологии.

Kovalchuk O. National University of Food Technology

Aim and content for developing receptive communicative competence of students majoring in food technology

Abstract. Introduction. Teaching English for Specific Purposes (ESP) assumes developing learners' communicative competence, which will allow them to establish and extend professional contacts, expand and deepen knowledge in professional and academic environment. Receptive communicative competence as a part of general communicative competence is seen as highly beneficial to students majoring in Food technology and engineering. **Purpose.** The purpose of the study is to establish the objective for developing English receptive communicative competence of students majoring in Food Technology and Engineering; to determine modern approaches to the content selection, and its basic components. **Results.** The objective for developing English receptive communicative competence of bachelor students majoring in Food Technology and Engineering is the organisation of interconnected teaching of ESP reading and listening via multimedia at Vantage Professional – B2 level according to Common European Framework of References (CEFR). The analysed approaches to the content selection are characterised by distinguishing subject and procedural aspects. The content selection has made it possible to differentiate the components of both aspects of the content for developing English receptive communicative competence, namely linguistic, sociolinguistic, and pragmatic one. These components were determined by analysing CEFR, ESP National Curriculum for Universities, educational qualification characteristics, educational and vocational programs for bachelors in “Food Technologies and Engineering” and questioning of 200 experts who work in the food industry at the leading scientific and educational institutions as well as national and multinational enterprises in Ukraine. **Conclusion.** The research indicates that the most important professional skills for food technologists are the ability to read professional texts, letters, and instructions; to listen to reports, presentations, job instructions; make oral and written proposals; write reports, records, and laboratory notebooks. Hence, we conclude that the major skills for food technologists are receptive communicative ones. Major types of written and oral texts are pragmatic and publicist ones.

Keywords: learning content, communicative competence in L2, receptive communicative competence, reading, listening, food technology.

Постановка проблеми. У Програмі з англійської мови для професійного спілкування зазначено, що загальною метою викладання та вивчення англійської мови для професійного спрямування є підготовка студентів до ефективної комунікації в їхньому академічному та професійному оточенні [12, с. 11]. Звідси виникає потреба в оволодінні студентами іншомовною комунікативною компетентністю. Іншомовна комунікативна компетентність – це здатність успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, відповідно до норм і культурних традицій в умовах прямого й опосередкованого спілкування [9, с. 91]. Поглиблення міжнародних зв'язків, укріплення ділових стосунків у різних сферах народного господарства, а також гармонізація українських та європейських стандартів щодо якості та безпеки харчових продуктів сприяють збільшенню попиту на фахівців, здатних вільно володіти іноземною мовою та культурою іншомовного ділового спілкування. В еру інформації та інформаційних технологій формування іншомовних компетентностей у читанні та аудіюванні зумовлюється необхідністю вміти одержувати, синтезувати, осмислювати та застосовувати у практичній діяльності нові знання. Відтак доцільно конкретизувати мету та зміст формування англійських рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу змісту навчання читання та аудіювання англійською мовою для професійного спілкування – у полі зору багатьох дослідників, а саме таких, як О. П. Биконя, М. Л. Вайсбурд, Н. Д. Гальскова, Н. В. Єлукіна, С. П. Кожушко, З. М. Корнева, О. С. Малюга, С. Ю. Ніколаєва, О. В. Петренко, В. Л. Скалкін,

О. Б. Тарнопольський. Науковці Б. А. Лапідус, А. С. Гембарук, Р. Ю. Мартинова та В. В. Стрілець розглядають зміст навчання як сукупність компонентів. Л. В. Скалкіним було розкрито багаторівневість структури цього поняття. О. Б. Тарнопольський, слідом за Л. В. Скалкіним, обґрунтував процедуру визначення змісту навчання на основі аналізу потреб [14]. Уперше поняття аналізу мовних потреб студентів (*learner's needs analysis*) було введено Т. Hutchinson та А. Waters як процедуру визначення потреб спілкування англійською мовою в реальних комунікативних ситуаціях [18]. Відтак до змісту навчання англійської мови для професійного спілкування було включено ситуації, які потребують використання мови фахівцями різних галузей. Досі актуальним є питання виокремлення компонентів змісту формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій.

Мета статті полягає у висвітленні мети формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій; вивченні сучасних підходів до визначення змісту навчання англійської мови для професійного спілкування у вищих немовних навчальних закладах; конкретизації змісту формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій.

Основні результати дослідження. Мовна підготовка кваліфікованих працівників харчової промисловості полягає у формуванні іншомовної комунікативної компетентності, котра дасть їм змогу у подальшому встановлювати професійні контакти, розширювати і поглиблювати знання у діловому та академічному середовищі. Спираючись на положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти і Програми з англійської мови для професійного спілкування, метою формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей майбутніх фахівців з харчових технологій є організація взаємопов'язаного навчання читання та аудіювання засобами мультимедіа з досягненням такого рівня розвитку мовленнєвої компетентності, котра дасть можливість студентам по закінченні першого (бакалаврського) рівня оволодіти англомовним професійно спрямованим читанням та аудіюванням на рівні *Vantage Professional – B2*.

Цілком логічно, що досягнення мети залежить від конкретизації змісту навчання та відбору матеріалу. Різноманітність спеціальностей і напрямів підготовки майбутніх фахівців призвели до того, що уніфікованого змісту курсу англійської мови для професійного спілкування не існує. Для створення курсу з англійської мови для професійного спілкування, зорієнтованого на досягнення рівня володіння мовою B2, розробники мають визначити необхідні комунікативні вміння, а також ситуації та професійні сфери, в яких студенти будуть використовувати ці вміння шляхом аналізу потреб [12, с. 11]. Зміст навчання має враховувати освітньо-кваліфікаційні характеристики та освітньо-професійні програми (у нашому дослідженні відносно спеціальності “Харчові технології та інженерія”).

Компонентний склад іншомовної комунікативної компетентності є складним та дискусійним питанням. D. Hymes та M. Canale у своїх роботах виокремлюють лінгвістичну, соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну складові комунікативної компетентності [19, с. 281; 17]. С. Ю. Ніколаєва визначає мовленнєві, лінгвосоціокультурні, мовні та навчально-стратегічні компетентності [9, с. 100]. З позиції нашого дослідження проаналізуємо компонентний склад іншомовної комунікативної компетентності у роботах, присвячених формуванню англомовної компетентності в рецептивних видах мовленнєвої діяльності. Ю. В. Романюк виділяє позамовний (сфери комунікативної діяльності, ситуації, теми), методичний (навчальний веб-сайт як засіб формування читацької англомовної компетенції), лінгвістичний (мовленнєвий матеріал у вигляді науково-популярних та науково-технічних гіпертекстів та мовний матеріал (стилістичний, лексичний, граматичний)), лінгвосоціокультурний (знання особливостей ситуації читання, особливостей функціональних типів текстів, жанрів текстів, знання тих елементів соціокультурного контексту, що є релевантними для породження та сприйняття мовлення

з точки зору носія мови, знання соціальних ролей і намірів партнерів у комунікації) та психологічний (загальнотекстові, лексико-граматичні мовленнєві навички читання гіпертекстів, навички використання он-лайн словника та граматичного он-лайн довідника, мовленнєві та компенсаційні уміння читання гіпертекстів на навчальному веб-сайті та на інших веб-ресурсах) компоненти читацької англомовної компетентності [13]. А. О. Коваль пропонує ідентичний перелік складових комунікативної компетентності у читанні майбутніх інженерів [8, с. 115]. Л. С. Бірецька виокремлює психологічний, лінгвістичний та методичний компоненти змісту формування англомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів у професійно орієнтованому читанні [1, с. 64]. У своїй роботі Л. О. Єрмакова виділила п'ять компонентів комунікативної компетентності у читанні: лінгвістичний (мовленнєвий матеріал), предметний (змістовна сторона комунікації), формально-логічний (вміння дотримуватися логічної зв'язності мовлення, що необхідно як для продукування, так і для розуміння повідомлення), лінгвосоціокультурний та паралінгвістичний (розуміння немовного матеріалу (жестів, міміки), здатність зрозуміти креслення, малюнки під час читання тощо) [2]. В. Г. Златніков, слідом за О. Ю. Бочкарьовою [2], визначає структурними аспектами змісту навчання професійно орієнтованого аудіювання англійською мовою курсантів вищих військових навчальних закладів позамовний, мовний і мовленнєвий, соціокультурний та психологічний компоненти [7, с. 27].

Відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, релевантними та такими, що забезпечують функціонування усіх видів мовленнєвої діяльності, є лінгвістична (лексичні, фонологічні, синтаксичні знання і вміння та інші параметри мови як системи незалежно від соціолінгвістичного значення їхніх варіантів та від прагматичних функцій їх реалізації), соціолінгвістична (володіння соціальними конвенціями: правилами ввічливості, нормами, які регулюють стосунки між поколіннями, класами та соціальними групами, лінгвістичними кодифікаціями деяких основних ритуалів у житті суспільства соціокультурними умовами користування мовою) та прагматична компетентності (функціональне вживання лінгвістичних засобів: продукування мовних функцій, актів мовлення тощо) [6, с. 13].

У нашому дослідженні, слідом за Н. Ф. Бориско та С. І. Шукліною, відносимо соціолінгвістичну компетентність – поряд з соціокультурною та соціальною – до структури лінгвосоціокультурної компетентності [9, с. 432]. Компонентами лінгвосоціокультурної компетентності у рецептивних видах мовленнєвої діяльності визначаємо знання безеквівалентної і фонові лексики, сталих виразів, кліше, ідіом, лінгвістичних маркерів стосунків і ситуацій, фразеологізмів, фонетичних і граматичних засобів спілкування та моделей дискурсу; вміння розуміти та адекватно інтерпретувати автентичні усні та письмові тексти [9, с. 432].

До прагматичної компетентності належать вміння розуміти різні корпоративні культури в конкретних професійних контекстах і те, яким чином вони співвідносяться одна з одною; застосовувати міжкультурне розуміння у процесі безпосереднього усного і писемного спілкування в академічному та професійному середовищі; належним чином поводити себе й реагувати у типових світських, академічних і професійних ситуаціях повсякденного життя, а також знати правила взаємодії між людьми у таких ситуаціях (розпізнавання відповідних жестів, спілкування очима, усвідомлення значення фізичної дистанції та розуміння жестикуляції у кожній з таких ситуацій) [12, с. 10].

Актуальною є думка А. Д. Виселка про те, що кожен з чотирьох видів мовленнєвої діяльності потребує своєї особливої комунікативної компетентності для функціонування у спілкуванні, а отже – різнитиметься і значущість тих чи інших компонентів [3, с. 16].

Відтак складовими рецептивних комунікативних компетентностей – поряд з лінгвістичною, лінгвосоціокультурною та прагматичною – виділяємо професійну компетентність. А. Д. Виселко розглядає професійну комунікативну компетентність як мовну поведінку, що є специфічною для академічного та професійного середовища [3, с. 17]. Водночас розуміння проблеми фахової

діяльності, оволодіння навичками та вміннями знаходити, оцінювати, усвідомлювати та оперувати фаховою інформацією з усних та писемних джерел підвищує конкурентоздатність майбутнього фахівця.

Релевантною для нас є позиція науковців (І. Л. Бім, Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскова, Н. І. Гез, С. Ю. Ніколаєва), котрі розглядають зміст навчання у предметному та процесуальному аспектах. Визначаючи первинним предметний аспект, С. Ю. Ніколаєва відносить до нього чотири компоненти: 1) сфери і види спілкування, психологічні і мовленнєві ситуації та ролі, невербальні засоби комунікації, комунікативні цілі і наміри, теми, проблеми і тексти; 2) лінгвосоціокультурний матеріал та соціальні ситуації; 3) мовний матеріал; 4) навчальні і комунікативні стратегії [9, с. 108–109]. Процесуальний аспект змісту формування іншомовної комунікативної компетентності передбачає наявність відповідних знань, умінь і навичок. Англомовна комунікативна компетентність у рецептивних видах мовленнєвої діяльності бакалавра напряму підготовки “Харчові технології та інженерія” передбачає розвиток у студентів таких мовленнєвих умінь:

1) у читанні: розуміти автентичні тексти, пов’язані з навчанням та спеціальністю, з підручників, газет, популярних і спеціалізованих журналів та Інтернетівських джерел; визначати позицію і точки зору в автентичних текстах, пов’язаних з навчанням та спеціальністю; розуміти намір автора письмового тексту і комунікативні наслідки висловлювання; розуміти деталі у доволі складних рекламних матеріалах, інструкціях, специфікаціях; розуміти автентичну академічну та професійну кореспонденцію; розрізняти різні стилістичні реєстри усного та писемного мовлення з друзями, незнайомцями, колегами, працевдавцями та з людьми різного віку і соціального статусу, коли здійснюються різні наміри спілкування;

2) в аудіюванні: розуміти основні ідеї та розпізнавати відповідну інформацію в ході докладних обговорень, дебатів, офіційних доповідей, лекцій, бесід, що за темою пов’язані з навчанням та спеціальністю; розуміти в деталях телефонні розмови, які виходять за межі типового спілкування; розуміти загальний зміст і більшість суттєвих деталей в автентичних радіо- і телепередачах, пов’язаних з академічною та професійною сферами; розуміти досить складні повідомлення та інструкції в академічному та професійному середовищі; розуміти намір мовця і комунікативні наслідки його висловлювання; визначати позицію і точку зору мовця; розрізняти різні стилістичні реєстри в усному та письмовому спілкуванні з друзями, незнайомцями, колегами, працевдавцями та з людьми різного віку і соціального статусу, маючи при цьому різні наміри спілкування [12, с. 9]

Керуючись вищезазначеним, з метою уточнення змісту формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців з харчових технологій нами було проаналізовано зміст ОКХ [10] і ОПП [11] підготовки бакалавра напряму 6.051701 “Харчові технології та інженерія” та проведено анкетування 200 фахівців, котрі працюють у сфері харчової промисловості у провідних науково-освітніх закладах та підприємствах України. Підготовка, проведення, обробка та інтерпретація результатів анкетування здійснювалися з урахуванням сучасних вимог до цього методу наукового дослідження [4, с. 16].

Розроблена нами анкета складалася з 25-ти питань, пов’язаних з особливостями використання англійської мови у професійній сфері спілкування. Анкетування мало на меті якомога повніше та ширше розкрити потенційні професійні ситуації за такими параметрами: місце і час, де/коли вони відбуваються; установи або організації, структури і заходи яких контролюють більшість того, що, як правило, відбувається; дійові особи, особливо у їхніх відповідних соціальних та професійних ролях; об’єкти (живі й неживі) навколишнього середовища; події, що відбуваються; операції, які виконуються дійовими особами; дискурс, що має місце в рамках ситуації; канали комунікації (напр., телефон, електронна пошта, спілкування віч-на-віч тощо) [12, с. 11].

Перелік питань було складено таким чином, щоб визначити джерела передачі та отримання інформації, роль та питому вагу кожного з видів мовленнєвої діяльності, а також труднощі, що виникають під час здійснення іншомовної комунікації, та шляхи їх подолання. Матеріалом для анкети слугували рекомендації Програми з англійської мови для професійного спілкування, виробничі завдання, перелік яких знаходимо в ОКХ [10] та ОПП [11] бакалавра напряму 6.051701 “Харчові технології та інженерія”, спостереження за навчальним та виробничим процесами, бесіди з фахівцями.

Перший блок питань включав особисту інформацію про респондента: місце роботи, посада, досвід роботи на вказаній посаді, вимоги щодо володіння англійською мовою на вказаній посаді. Цілком закономірно, що частина опитаних, котрі працюють в науково-освітній галузі, займають посади викладача, наукового співробітника, завідувача лабораторії. Респонденти, котрі працюють на підприємствах харчової промисловості (солодових, пивоварних, спиртових, лікєро-горілчанних, виноробних та дріжджових заводах, консервних заводах, фруктоовочесховищах, торгових мережах, лабораторіях з оцінки якості продукції, олієжирових комбінатах, олієекстраційних підприємствах, фірмах з виробництва і розповсюдження харчових добавок, закладах ресторанного господарства, органах державного управління, органах санітарного контролю, в центрах стандартизації, метрології та сертифікації продукції, елеваторах, борошномельних, круп'яних і комбікормових заводах, агрохолдінгових компаніях), обіймають посади: майстра-технолога, директора підприємства, головного технолога, головного пивовара, майстра цеху, завідуючого виробництвом, начальника зміни, завідуючого лабораторією, начальника відділу технологічного контролю, інженера проектних організацій, начальника зміни, провідного інженера, інженера-технолога, директора консервного заводу, інженера з контролю якості харчових продуктів, інженера-хіміка, завідувача виробництвом, спеціаліста з управління якості та безпеки харчових продуктів та виробництв, інженера з організації та керування виробництвом, інспектора з експлуатаційних, виробничо-технічних та організаційних питань, менеджера з продажу обладнання та сировинних інгредієнтів, добавок для галузі. Досвід роботи в галузі складає від 1-го до 50-ти років із середнім показником 15 років.

Для 60% респондентів володіння англійською мовою було умовою для прийняття на вказану ними посаду, тобто критично важливим для переважної більшості посад. Однак володіння фаховою англійською мовою вимагалось лише від 15% респондентів. Можемо припустити, що це пов'язано з тим, що для фахівців харчової промисловості не існує міжнародних іспитів з перевірки рівня володіння іноземною мовою на зразок BEC (Business English Certificate) для економістів, T.E.A. (Test of English for Aviation) для фахівців авіаційної галузі, STANAG 6001 для військової справи, PLAB (Professional and Linguistic Assessment Board) для медиків, iTEP Hospitality для готельно-ресторанної справи. Рівень володіння англійською мовою перевірявся шляхом співбесіди (35%), тестування (20%) та наявністю міжнародного сертифікату (5%). Зазначимо, що письмове тестування переважно здійснювалося багатонаціональними підприємствами та корпораціями, такими компаніями, як Coca-Cola, Kraft Foods Ukraine, SunInBev Ukraine тощо. Однак англійська мова є робочою (тобто офіційною мовою спілкування) для 20% опитаних.

85% опитаних зафіксували, що після прийняття на вказану ними посаду їм доводилося підвищувати свій рівень володіння англійською мовою. Пояснення, що в професійній діяльності фахівцям видається недостатнім обсяг знань, полягає у недосконалому навчальних програм та підручників, котрі не враховують реальних потреб фахівців в іншомовній комунікації.

На запитання “Чи доводиться Вам використовувати англійську мову у своїй професійній діяльності?” ствердну відповідь дали 80% опитаних. Частотність здійснення контактів із зарубіжними партнерами визначилася в такий спосіб: часто – 30%, іноді – 50%, ніколи – 20%. Вивчення характеру стосунків із зарубіжними партнерами матиме вплив на визначення

лінгвосоціокультурного матеріалу та соціальних ситуацій. Отже, 50% опитаних вказують на офіційний характер спілкування із зарубіжними партнерами, 40% – напівофіційний, 10% – неофіційний.

Відповідь на запитання “З партнерами з яких країн Ви підтримуєте професійні контакти?” зобразимо у вигляді діаграми (рис. 1). Найчисленнішою за кількістю ділових контактів є група країн СНГ – 90%. 70% опитаних мають ділові відносини з представниками європейських країн, 30% – з англомовних країн, 15% – з країн Південної Америки. Менш чисельними є контакти з країнами Азії (10%) та арабськими країнами (10%).

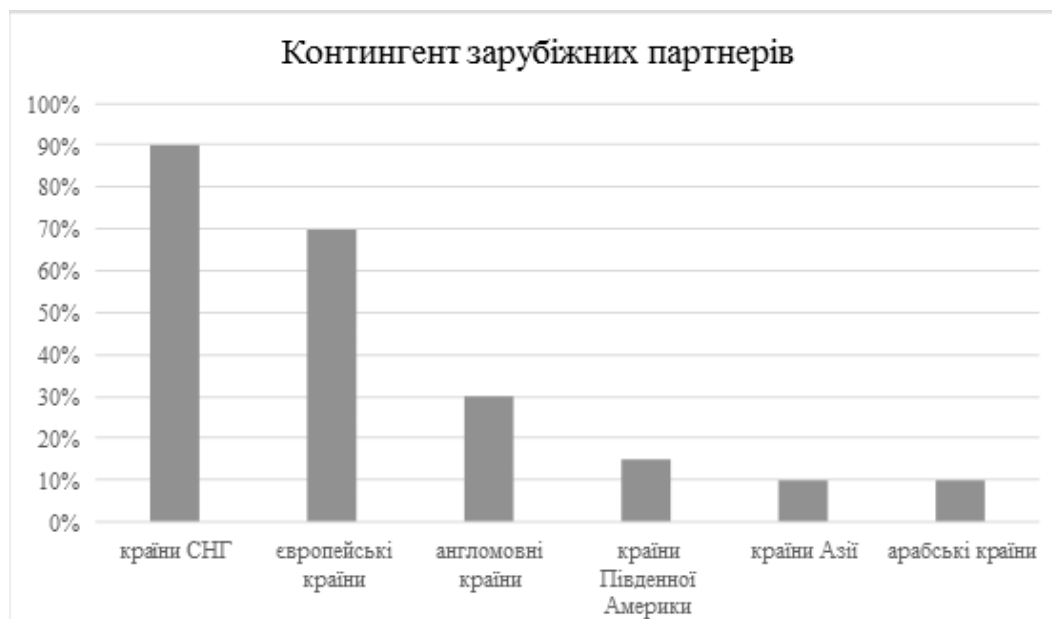

Рис.1. Контингент зарубіжних партнерів

Анкетування виявило, що англійська мова є рідною для 15% зарубіжних партнерів. Це важливо у контексті формування лінгвістичного компонента рецептивних комунікативних компетентностей майбутніх фахівців з харчових технологій, адже у сучасному багатонаціональному світі, міжнародною мовою спілкування котрого є англійська, студенти мають уміти розпізнавати різні акценти.

Відповіді на запитання щодо найуживаніших видів мовленнєвої діяльності для вирішення професійних питань засвідчили, що 90% респондентів знаходять рішення фахових проблем за допомогою читання, 40% – аудіювання, 40% – письма та 20% – говоріння.

З метою уточнення мовленнєвих ситуацій нами було порушене питання щодо найпоширеніших ситуацій ділового спілкування із зарубіжними колегами. Такими ситуаціями є лекції / семінари / симпозиуми / конференції / виставки (80%), майстер-класи / презентація (40%), переговори / підписання договору (40%), а також стажування / підвищення кваліфікації (30%). Менш популярними є виробничі екскурсії (20%), рецензування наукових робіт (15%) та прес-конференції (10%). Респонденти також додали до цього списку відрядження у головний офіс міжнародних корпорацій (1%), робочі візити у філії (1%), гала-вечері (1%), урочисті заходи (1%), соціально-побутові ситуації (1%). Розкрити потенційні проблемні ситуації дало змогу запитання “Де, як правило, відбуваються Ваші контакти з зарубіжними партнерами?”.

Респонденти вказали, що найчастіше контакти із зарубіжними колегами відбуваються в офісі (40%), в науковій/освітній організації (40%), на виробництві (40%), у неформальному оточенні (30%), у лабораторії (5%). Створення релевантних мовленнєвих проблемних ситуацій стає можливим за умови визначення потенційних комунікантів та їхніх ролей. У нашому дослідженні йдеться про представників тих професій, з котрими учасникам проведеного нами опитування доводиться вступати в контакт англійською мовою. Отже, найчастіше респонденти спілкуються з інженерами (30%), клієнтами (25%), офіціантами (25%), постачальниками (20%), професорами/викладачами (20%), менеджерами (20%), керівниками підприємств (20%), експертами з якості (20%), лаборантами (20%), фермерами / садівниками / м'ясниками (15%), керівниками закладів харчування (10%), маркетологами (10%), студентами / аспірантами (10%). Меншу питому вагу мають контакти з продавцями (5%), держслужбовцями (5%), асистентами (5%), бухгалтерами / фінансистами (5%), журналістами (1%). До цього переліку респондентами також було додано контакти з технологами, членами оргкомітетів різноманітних заходів та співробітниками відділу кадрів.

Значущим для відбору психологічних і мовленнєвих ситуацій є також відповіді на питання щодо дій, які респондентам доводиться виконувати спільно із зарубіжними партнерами англійською мовою. Цими діями виявилися: купівля товарів/послуг (40%), продаж товарів/послуг (40%), проходження співбесіди (35%), встановлення/випробування нового обладнання (30%), здійснення замовлення товарів/послуг (25%), стажування/робота на виробництві (25%), написання наукових робіт (20%), участь у дискусіях/круглих столах (25%), проведення лабораторних досліджень (15%), коментування записів у блогах/соціальних мережах (15%), стажування/робота у закладі громадського харчування (10%), оренда товарів/обладнання (10%), рецензування наукових публікацій (3%), інтерв'ю (1%).

Для здійснення описаних вище операцій респонденти використовують такі засоби зв'язку: електронна пошта (60%), віч-на-віч (60%), листування (30%), сервіси миттєвих повідомлень (Whats App, Viber, Telegram) (30%), Skype/відео-конференції (20%), телефон (20%), факс (5%).

Визначення професійних завдань, які доводиться вирішувати інженерам-технологам харчової галузі, слугуватиме підґрунтям для відбору матеріалу для формування англомовних рецептивних комунікативних компетентностей у майбутніх фахівців. Представимо відповіді на це питання у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Професійні завдання, які доводиться вирішувати інженерам-технологам харчової галузі

Інженерам-технологам у ході виконання професійних завдань доводиться													
читати			слухати										
	%				%								
інструкції	A	60	B	20	C	20	інструкції	A	20	B	58	C	22
листи	A	42	B	30	C	28	лекції	A	16	B	42	C	42
договори	A	14	B	10	C	76	презентації	A	66	B	24	C	10
характеристики	A	73	B	23	C	4	звіти	A	16	B	14	C	70
звіти	A	75	B	15	C	10	інтерв'ю	A	6	B	54	C	40
прайс-листи	A	40	B	30	C	30	пояснення	A	40	B	30	C	30
спеціальну літературу	A	90	B	10	C	0	проходити інструктажі	A	15	B	17	C	68
юридичні документи	A	16	B	34	C	50	рекламу на радіо, ТБ	A	20	B	54	C	26
фахові газети/журнали	A	64	B	18	C	18	вебінари	A	25	B	35	C	40
рецептури	A	10	B	62	C	28	відеоблоги	A	25	B	48	C	27
рекламні матеріали	A	25	B	48	C	27	доповіді на семінарах	A	16	B	42	C	42
схеми	A	10	B	30	C	60	інше (будь ласка, вкажіть) оголошення по системам оповіщення та озвучування приміщень; документальні відеофільми						
каталоги	A	20	B	32	C	48							
фахові блоги/форуми	A	10	B	28	C	62							
інше (будь ласка, вкажіть) текст маркування (етикетки), розклад													

Продовження табл. 1

Інженерам-технологам у ході виконання професійних завдань доводиться													
говорити		%				писати		%					
	A	B	C	D		A	B	C	D				
під час перемовин з іноземними колегами/клієнтами		16	20	64	листи		14	46	40				
під час перерв у роботі	A	8	B	20	C	72	службові записки	A	4	B	16	C	80
по телефону	A	10	B	42	C	48	звіти	A	26	B	50	C	24
на нарадах	A	14	B	26	C	60	статті/тези	A	34	B	56	C	10
на конференції	A	26	B	32	C	42	юридичні документи	A	0	B	4	C	96
на засіданнях	A	14	B	26	C	60	інструкції	A	18	B	40	C	42
під час презентацій	A	24	B	28	C	48	характеристики	A	28	B	36	C	36
під час проведення виробничих інструктажів	A	2	B	8	C	90	електронні листи	A	22	B	68	C	10
ставити запитання	A	18	B	60	C	22	резюме/супровідні листи	A	0	B	76	C	24
інше (будь ласка, вкажіть)					інше (будь ласка, вкажіть) текст маркування (етикетки), лабораторні журнали, первинна облікова документація								

Умовні позначення: А – часто, В – іноді, С – ніколи.

Як показано у табл. 1, для рецептивних видів мовленнєвої діяльності найпоширенішими типами текстів є прагматичні та публіцистичні тексти. Масив прагматичних текстів складають інструкції, листи, договори, характеристики, звіти, презентації, доповіді на семінарах/конференціях, довідкова література, прайс-листи, нормативні документи, рецептури, технічні умови, стандарти підприємств на сировину, напівфабрикати, готову продукцію. До публіцистичних текстів відносимо матеріали фахових блогів / форумів, інтерв'ю, документальні фільми, репортажі. Важливо використовувати різні типи текстів, оскільки вони доповнюють один одного. Так, наприклад, інструкція щодо встановлення та налаштування обладнання може бути підкріплена відеоматеріалом з його експлуатації. Або презентація нового товару чи технології виробництва може супроводжуватися інтерв'ю з її автором.

Джерелами інформації про найновіші досягнення у галузі харчових технологій є статті у фахових журналах (70%), конференції/семінари/симпозіуми/презентації/майстер-класи (70%), патенти (60%), статті у суспільно-політичних виданнях (50%), книжки/підручники (40%), відео-презентації (30%), особиста участь у спільних проектах із зарубіжними партнерами (20%), монографії (30%), виставки (20%), брошури/рекламна продукція (15%), соціальні мережі (15%), вебінари (10%), радіопередачі (1%).

Питання, котрі стосувалися труднощів, що виникають у фахівців під час здійснення англомовної комунікації із зарубіжними партнерами, виявили, що: 60% респондентів відзначають недостатню сформованість компетентності у читанні, 40% – у говорінні, 30% – в аудіюванні, 25% – у письмі (25%) як таку, що має негативний вплив на їхню професійну діяльність. Водночас удосконалення вмінь читання (90%), аудіювання (50%) та говоріння (80%) принесло б помітні успіхи у професійній діяльності респондентів.

Серед труднощів розуміння писемного та усного англомовного мовлення учасники опитування відзначають лексичні труднощі (90%) – наявність у тексті незнайомих термінів, словосполучень, виразів; граматичні труднощі (90%) – незнання деяких граматичних структур, складність граматичних конструкцій, наявність фразових дієслів; фонетичні труднощі (90%) – незрозуміла вимова, акцент, швидкість, темп мовлення, скорочення слів. Менший вплив на ступінь розуміння усного та писемного мовлення мають помилки в усному мовленні спікера (наприклад, коли він не є носієм мови) – 40%; помилки, пов'язані з джерелом інформації

(важче сприймати аудіоповідомлення без зорової опори) – 25%; помилки у тексті (напр., якщо текст написаний не носієм мови) – 10%. Засобами подолання вказаних труднощів фахівці відзначають поглиблення знань з термінологічної лексики (60%), вивчення граматики (50%), робота зі спеціальними комп'ютерними програмами (90%), робота з формулярами, звітами за встановленими формами, шаблонами документів тощо (70%), робота з мультимедійними технологіями (70%), включно з переглядом та прослуховуванням аудіо- та відеоматеріалів (70%), читання англomовних текстів різних типів та тематики (60%).

Отримані дані підлягають структуруванню. Погоджуючись з думкою О. Б. Тарнопольського про те, що студентів необхідно навчати принаймні в трьох сферах: публічній, професійній та освітній [15, с. 14], визначимо сфери спілкування інженерів-технологів з харчових технологій та інженерії. Попередньо уточнимо, що до поняття “інженер-технолог харчової промисловості” ми відносимо фахівців напряму підготовки 6.051701 “Харчові технології та інженерія”. Під сферами спілкування розуміємо взаємопов'язаний комплекс ситуацій і тем спілкування, видів мовленнєвої діяльності, обумовлених потребами студентів [9, с. 100]. ОКХ підготовки бакалавра вказаного напряму визначає такі виробничі функції майбутнього фахівця: 1) дослідницька (підбір, обробка, аналіз і систематизація науково-технічної інформації з напрямку роботи; аналіз результатів дослідження тощо); 2) проектувальна (здійснення розрахунків сировини, готової продукції та енергоресурсів, виробничих та складських приміщень; розробка нормативної документації); 3) організаційна (організація технологічних процесів на виробництві; впровадження нормативної документації); 4) управлінська (забезпечення сталого функціонування і розвитку систем); 5) технологічна (планування і коригування, вдосконалення технологічних процесів); 6) контролююча (контроль якості сировини і готової продукції); 7) прогностична (аналіз ринкового положення підприємства; аналіз динаміки попиту); 8) технічна (організація та контролювання роботи устаткування) [10]. У контексті перелічених функцій, спираючись на Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти [6], Програму з англійської мови для професійного спрямування [12] та ОКХ бакалавра за напрямом 6.051701 “Харчові технології та інженерія” [10], а також беручи до уваги результати анкетування, визначимо сфери спілкування, мовленнєві ситуації та вміння інженера-технолога (див. табл. 2).

Таблиця 2

Сфери спілкування та вміння інженера-технолога з харчових технологій та інженерії

Сфера спілкування	Мовленнєві ситуації	Загальні вміння
Освітня	1) навчання в університеті 2) візити та обмін досвідом 3) тематичні заходи та вечори	- користуватися актуальною інформацією з різних питань - здійснювати формальності під час подорожей - ознайомлюватися з бланками - читати доповіді
Публічна	1) послуги (транспорт/громадське харчування/оренда/страхування) 2) масова комунікація 3) нові медіа (соціальні мережі, блоги, мікро-блоги, Інтернет-сервіси) 4) адміністративні офіси (посольства/консульства, національні агентства/ офіси/ товариства)	- користуватися інформацією по ТБ/ у транспорті/ меню ресторанів/ договір оренди/ страховий поліс - розуміти зміст запитань під час інтерв'ю ЗМІ - готувати рекламні кампанії
Професійна	1) встановлення професійних контактів/стосунків	- читати/слухати з метою пошуку інформації про можливих партнерів/ринки закупівлі чи збуту сировини або готової продукції - обмінюватися інформацією з різних питань - вести дискусії на професійні теми

Продовження табл. 2

	<p>2) адміністрування виробництва</p>	<ul style="list-style-type: none"> - заповнювати бланки з відомостями про себе та організацію - розуміти (ознайомлюватися/контролювати) лабораторні журнали/ протоколи досліджень/ обліку - читати/слухати з метою контролю показників діяльності підприємства - одержувати зворотну інформацію - працювати з кореспонденцією - розуміти зміст виробничих інструктажів - аналізувати інформаційні потоки від фахівців та об'єктів управління - користуватися технологічними інструкціями, збірниками рецептур, нормативними документами на сировину та готову продукцію, довідковою літературою на етапі підготовки виробництва - укладати контракт - ідентифікувати та класифікувати інформацію
	<p>3) технологія виробництва</p>	<ul style="list-style-type: none"> - аналізувати асортимент готової продукції - працювати з даними виробничо-технологічного та інших відділів - дотримуватися заходів попередження порушень технологічних режимів - дотримуватися технічних умов та стандартів підприємств на сировину, напівфабрикати та готову продукцію - дотримуватися правил техніки безпеки - визначати відповідності стандартів та інших документів із стандартизації, які затверджуються на підприємстві, вимогам європейської та національної стандартизації - відстежувати зміни у законодавчих і нормативних документах щодо вимог до якості сировини та готової продукції - систематизувати та аналізувати записи у лабораторних журналах - аналізувати організаційно-технічний рівень виробництва - визначати потреби в матеріальних, трудових і фінансових ресурсах, необхідних для функціонування підприємств - оцінювати та обирати найкращі джерела постачання підприємства всіма видами ресурсів - готувати матеріали до розроблення маркетингового плану підприємства - проводити моніторинг основних конкурентів підприємства у регіоні та у межах країни - оцінювати конкурентоспроможність підприємства та продукції - представляти пропозиції щодо формування нових конкурентних переваг підприємства

Виокремленим у табл. 2 сферам і видам спілкування притаманні такі стилі спілкування, як діловий, науковий, публіцистичний та розмовний. Комунікантами зазначених професійних ситуацій є студент, викладач, навчально-допоміжний персонал (лаборант, бібліотекар, секретар, адміністратор), відвідувач, технолог, клієнт / покупець, партнер, журналіст / блогер, доповідач, пасажир, споживач, менеджер, співробітник, роботодавець тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Результати проведеного анкетування, розробленого на основі рекомендацій Програми з англійської мови для професійного спілкування, виробничих завдань, перелік яких знаходимо в ОКХ та ОПП бакалавра напряму 6.051701 “Харчові технології та інженерія”, спостережень за навчальним та виробничим процесами, бесід з фахівцями, дали змогу дійти таких висновків. Найбільш значущими у професійній діяльності фахівців напряму “Харчові технології та інженерія” є вміння читати фахові джерела, листи, інструкції; сприймати на слух матеріали доповідей, презентацій, виробничих інструктажів; вносити усні та письмові пропозиції, готувати доповіді, звіти, вести лабораторні журнали. Звідси робимо висновок, що провідними видами мовленнєвої діяльності фахівців з харчових технологій є рецептивні. На основі наукових джерел компонентами англомовної комунікативної компетентності у рецептивних видах мовленнєвої діяльності визначаємо лінгвістичну, лінгвосоціокультурну, прагматичну та професійну компетентності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у відборі матеріалу для формування у майбутніх фахівців з харчових технологій та інженерії англомовних рецептивних комунікативних компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірецька Л. С. Формування англомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів у професійно орієнтованому читанні : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Бірецька Лілія Сергіївна. – Київ : КНЛУ. – 2015. – 435 с.
2. Бочкарьова О. Ю. Методика навчання майбутніх учителів англійської мови професійно спрямованого аудіювання : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / О. Ю. Бочкарьова. – К., 2007. – 24 с.
3. Виселко А. Д. Формування англомовної компетентності майбутніх економістів-міжнародників в продуктивних видах мовленнєвої діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Виселко Андрій Дмитрович. – К. : КНЛУ. – 2015. – 322 с.
4. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : [методичний посібник для студентів магістратури] / Світлана Сергіївна Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
5. Ермакова Л. А. Обучение чтению на английском языке (первый этап неязыкового вуза) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Любовь Алексеевна Ермакова. – М., 1988. – 308 с.
6. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
7. Златніков В. Г. Методика навчання професійно-орієнтованого аудіювання англійською мовою курсантів вищих військових навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Златніков Валентин Геннадійович. – К. : КНУ ім.Т.Шевченка, 2012. – 239 с.
8. Коваль А. О. Зміст навчання англомовного професійно орієнтованого читання майбутніх інженерів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій / А. О. Коваль // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: [збірник наукових праць]. Випуск 49 / [за заг. редакцією проф. Магвієнко О. В., укладач – доц. Кудіна В. В.] – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 111–117.
9. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: [підручник для студ. класичних, педагогічних та лінгвістичних університетів] / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. / [за загальною ред. С.Ю. Ніколаєвої]. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.

10. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за напрямом 6.051701 “Харчові технології та інженерія” / [кол. авт. під заг. кер. А. І. Українця]. – К. : НУХТ, 2009. – 52 с.
11. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за напрямом 6.051701 “Харчові технології та інженерія” / [кол. авт. під заг. кер. А. І. Українця]. – К.:НУХТ, 2009. – 87 с.
12. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнюк, В. О. Іваніщева, Л. Й. Клийменко, Т. І. Козимирська, С. І. Костицька та ін.]. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
13. Романюк Ю. В. Методика формування у майбутніх фахівців з інженерної механіки читацької англомовної компетенції з використанням навчального веб-сайту : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Юлія Вікторівна Романюк. – Київ : КНЛУ, 2012. – 22 с.
14. Тарнопольский О. Б. Основы оптимизации обучения иностранному языку в неязыковом вузе: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.02: “Методика обучения иностранным языкам” / О. Б. Тарнопольский. – Одесса, 1991. – 524 с.
15. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти : [навчальний посібник] / О. Б. Тарнопольський. – К. : Фірма “ІНКОС”, 2006. – 248 с.
16. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – [2-ге видання, перероб. і доп.] – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.
17. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy / Canale M. // J. C. Rithards & R. W. Schmidt (Eds.). Language and communication. N. Y. : Longman, 1983. – P. 2–27.
18. Hutchinson T., English for Specific Purposes: A learner-centered approach / T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 286 p.
19. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes // J. B. Pride and J. Holmes (eds.). – N. Y. : Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269–293.

REFERENCES

1. Birets'ka L. S. Formuvannia anhlomovnoi leksychnoi kompetentnosti majbutnikh likariv u profesijno orijentovanomu chytanni : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Birets'ka Liliia Serhiivna – Kyiv : KNLU. – 2015. – 435 p.
2. Bochkar'ova O. Yu. Metodyka navchannia majbutnikh uchyteliv anhljjs'koi movy profesijno spriamovanoho audiiuvannia : avtoref. dys. ... na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 / O. Yu. Bochkar'ova – K., 2007. – 24 p.
3. Vyselko A. D. Formuvannia anhlomovnoi kompetentnosti majbutnikh ekonomistiv-mizhnarodnykiv v produktyvnykh vydakh movlennievoi diial'nosti : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Vyselko Andrij Dmytrovyh – Kyiv : KNLU. – 2015. – 322 p.
4. Vitvyts'ka S. S. Osnovy pedahohiky vyschoi shkoly : [metodychnyj posibnyk dlia studentiv mahistratury] / Svitlana Serhiivna Vitvyts'ka. – K. : Tsentr navchal'noi literatury, 2003. – 316 p.
5. Ermakova L. A. Obuchenie chteniju na anglijskom jazyke (pervyj jetap nejazykovogo vuza) : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Ljubov' Alekseevna Ermakova. – M., 1988. – 308 p.
6. Zahal'noievropejs'ki Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia / [naukovyj redaktor ukrains'koho vydannia doktor ped. nauk, prof. S. Yu. Nikolaieva]. – K.: Lenvit, 2003. – 273 p.
7. Zlatnikov V. H. Metodyka navchannia profesijno-orijentovanoho audiiuvannia anhljjs'koiu movoiu kursantiv vyschykh vijs'kovykh navchal'nykh zakladiv : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Zlatnikov Valentyn Hennadijovych – K. : KNU im.T.Shevchenka, 2012. – 239 p.

8. Koval A. O. Zmist navchannia anhlomovnoho profesiino oriietovanoho chytannia maibutnikh inzheneriv z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii / A. O. Koval // Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia: [zbirnyk naukovykh prats]. Vypusk 49 / [za zah. Redaktsiieiu prof. Matviienko O. V., ukladach – dots. Kudina V. V.] – K. : Vyd. tsentr KNLU, 2014. – S. 111–117.
9. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kul'tur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh ta linhvistychnykh universytetiv / [Bihych O. B., Borysko N. F., Borets'ka H. E. ta in.] / [za zahal'noi red. S. Yu. Nikolaievoi]. – K. : Lenvit, 2013. – 590 p.
10. Osvitn'o-kvalifikatsijna kharakterystyka bakalavra za napriamom 6.051701 “Kharchovi tekhnolohii ta inzheneriia” / [kol. avt. pid zah. ker. A. I. Ukraintsia]. – K. : NUKhT, 2009. – 52 p.
11. Osvitn'o-profesijna prohrama pidhotovky bakalavra za napriamom 6.051701 “Kharchovi tekhnolohii ta inzheneriia” / [kol. avt. pid zah. ker. A. I. Ukraintsia]. – K. : NUKhT, 2009. – 87 p.
12. Prohrama z anhlijs'koi movy dlia profesijnoho spilkuvannia / [H. Ye. Bakaieva, O. A. Borysenko, I. I. Zuieniuk, V. O. Ivanischeva, L. J. Klyjmenko, T. I. Kozymyrs'ka, S. I. Kostryts'ka ta in.]. – K. : Lenvit, 2005. – 119 p.
13. Romaniuk Yu. V. Metodyka formuvannia u majbutnikh fakhivtsiv z inzhenernoi mekhaniky chytats'koi anhlomovnoi kompetentsii z vykorystanniam navchal'noho veb-sajtu: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk / Yuliia Viktorivna Romaniuk – K. : KNLU, 2012. – 22 p.
14. Tarnopol'skij O. B. Osnovy optimizacii obuchenija inostrannomu jazyku v nejazykovom vuze: dis. ... d-ra ped. nauk: spec. 13.00.02: “Metodika obuchenija inostrannym jazykam” / Oleh Borysovych Tarnopol'skij. – Odessa, 1991. – 524 p.
15. Tarnopol's'kyj O. B. Metodyka navchannia inshomovnoi movlennievoi diial'nosti u vyschomu movnomu zakladi osvity : [navchal'nyj posibnyk] / Oleh Borysovych Tarnopol's'kyj. – K. : Firma “INKOS”, 2006. – 248 p.
16. Shejko V. M. Orhanizatsiia ta metodyka naukovy-doslidnyts'koi diial'nosti: [pidruchnyk] / B. M. Shejko, N. M. Kushnarenko. – 2-he vydannia, pererob. i dop. – K. : Znannia-Pres, 2002. – 295 p.
17. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy / Canale M. // J. C. Rithards & R. W. Schmidt (Eds.). Language and communication. N. Y. : Longman, 1983. – P. 2–27.
18. Hutchinson T. English for Specific Purposes: A learner-centered approach / T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 286 p.
19. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes. // J. B. Pride and J. Holmes (eds.). – N. Y. : Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269–293.